

УДК 811.11'373.612.2:7
DOI: 10.31891/2415-7929-2019-18-16-19

МОЦНА Л. С.
Хмельницький національний університет

ЕКФРАЗИС ЯК ФОРМУЛА ЕКСПЛІКАЦІЇ КОНЦЕПТІВ МИСТЕЦТВА МОВОЮ МЕТАФОРИ

У статті розглядаються питання екфразису як категорії інтерсеміотики, його ролі у експлікації концептів мистецтва та шляхів реалізації змісту концептів мистецтва засобом мовної метафори. Окреслюється роль метафори як міждисциплінарної ланки у розкритті сутності і концептів мистецтва відповідно до сучасного синергетичного підходу у дослідженні мовних явищ.

Ключові слова: екфразис, концепт мистецтва, метафора, мистецтвознавчий дискурс, синергетичний підхід

MOTSNA L.
Khmelnyskyi national university

EKPHRASIS AS THE FORMULAE OF ART CONCEPTS EXPLICATION BY MEANS OF METAPHOR

The article dwells on disclosing the notion of ekphrasis as the intersemiotic phenomenon. It's role in explication of the art concepts by means of language metaphor comes to the fore. The function of metaphor as an instrument for implementing the meaning and concepts of art is described in the article. Interdisciplinary instrumental power of metaphor is disclosed in accordance with synergetic approach in the context of modern art in combination with linguistic researches. In accordance with synergetic approach ekphrasis is perceived as intersemiotic notion disclosing the ideas and concepts of art with the help of linguistic means. Due to its instrumental power metaphor performs an active role in disclosing the concepts of modern art. Conceptual system of any individual is metaphorically organized and plays a vital role in determining realities of a daily life. Metaphor in art discourse is a means of world perception and cognition, it helps to explicate realities and tendencies of modern art.

Metaphor as a cognitive instrument is a building material of conceptual picture of the world, which acts in combination with language and thinking. Concepts in their turn embodied in language thanks to metaphors are the units containing information about realities of life and art. Conceptual metaphor as a basic element of cognition is considered to be a container of content and becomes available for our perception due to its linguistic embodiment – metaphor as the explicit form of art concepts. In the context of art discourse metaphor realizes its dualistic function belonging both to linguistic and art spheres disclosing the ideas and concepts of art with linguistic means. Functional, cognitive and synergetic approaches are the basis for interpreting the dualistic nature of metaphor.

Ключові слова: ekphrasis, art concept, metaphor, art discourse, explication, synergetic approach

У сучасному мистецтвознавчому дискурсі розвинулися напрямки філософських позицій, теоретичних підходів з метою відображення та впорядкування індивідуальних естетичних поглядів на твори мистецтва. Із соціокультурних позицій процес утворення значень, знаків, символів та концептів мистецтва, виражених засобами творів мистецтва, базується на функціонуванні та співіснуванні загальних теоретичних, культурно-історичних засад, тенденцій сучасного мистецтва з реаліями сучасного життя, представленими в концептах. Концепти сучасного мистецтва утворюються та реалізуються в мистецтвознавчому дискурсі.

Знання про світ зберігаються й структуруються в людській свідомості у вигляді концептів різної складності, які утворюються в процесі когнітивної діяльності.

У контексті розвитку мистецтва і мови сучасні лінгвістичні дослідження мають міждисциплінарний характер, враховуючи підходи різних дисциплін у їх поєднанні із застосуванням екфразису.

Визначаючи зміст поняття екфразису науковці послуговуються наступним постулюванням: Екфразисом є інтерсеміотичне розкриття засобами літератури ідейно-естетичного змісту творів мистецтва, зокрема живопису, скульптури, архітектури, музики [6, с. 325]. Явище екфразису окреслено у працях М.Ю. Лотмана, Б.А. Успенського [7; 10], які, досліджуючи мовні елементи мистецтвознавчих текстів, приділяли увагу переважно наділенню їх знаковою сутністю й співставленню із семіотичними системами.

Важливою міждисциплінарною ланкою у розкритті сутності і концептів мистецтва вважаємо мовну метафору як засобу відображення реалій сучасного суспільства мовою мистецтва. Згідно з думкою Дж. Лакоффа, концептуальна система людини метафорично організована і відіграє центральну роль у визначенні повсякденних реалій [5, с. 387].

Метою статті є розкриття ролі метафори у експлікації концептів, закладених авторами у творах мистецтва.

Метафора у мистецтвознавчому дискурсі досліджується як засіб пізнання світу мистецтва та як концептуальної реалізації реалій і тенденцій сучасного життя мовою мистецтва. Сприяючи створенню концептуальної картини світу, мова і, зокрема, мова мистецтва, елементом та будівельним матеріалом якої є концептуальна метафора, виконує когнітивну функцію у взаємодії з мисленням та світом. Концепт, втілений у мові завдяки метафорі, є сукупністю знань та інформації про реалії навколишнього світу.

Концептуальна метафора як базовий елемент когніції є своєрідним ідейним змістом, що, з одного боку, стає доступним для сприйняття за допомогою ключа до її розуміння – мовної метафори як експліцитного прояву концепту та, з іншого, втілюючись у мовній метафоричній формі як когнітивний інструмент, робить сприйняття концептів, втілених у мистецтві, зрозумілими, виводячи їх на поверхневий мовний рівень. У контексті мистецтвознавчого дискурсу обидві метафори сприяють створенню мовної і концептуальної картин світу.

У контексті мистецтвознавчого дискурсу, як і метафора, концепт проявляє свою дуалістичну сутність, оскільки належить як до мовної, так і до культурної сфер. Функціонально-когнітивний, лінгвокогнітивний та лінгвокультурний підходи [3, с. 24] є підґрунтям трактування дуалістичної сутності концепту. З одного боку, як лінгвістична категорія, концепт дає можливість розглядати ментальні сутності, тобто ті одиниці, за допомогою яких людина мислить, ментальні утворення, що складають категоріальну основу мови та створюють образ слова, вираженого мовними засобами. З іншого боку, у вигляді концептів культура входить у ментальний світ людини.

Динамічна природа концепту, його здатність до модифікації та діяльнісна сутність функціонально-когнітивного підходу [2, с. 26; 4, с. 77] дозволяє вважати останній основним у дослідженні концептів мистецтва.

Відповідно до постулатів сучасних функціонально-когнітивного, прагматичного, дискурсивного, концептуального та об'єднувального їх синергетичного підходів, останній серед яких обумовлює використання міждисциплінарності у вивченні мовних явищ, актуальність дослідження концептів мистецтва полягає в їх здатності виходити поза межі концептосфери та дискурсу, де концепти виконують функцію позначення понять, й перетворюватись на інструмент, який кодифікує мову, та, на думку Н.Н. Болдирева, визначати семантику мовних одиниць, які використовуються для вираження концептів [1, с. 26].

Дуалістичність концептів проявляється ще й у тому, що вони існують як у вербальній, так і в невербальній формах. Фрагменти дійсності, відтворені у творах, мистецтва виражають основні концепти мистецтва в невербальній формі, де концепти мистецтва отримують своє вираження у вигляді символів і знаків, що сприймаються органами чуття людини. У мистецтві як комунікативній системі із притаманною їй системою знаків концепти утворюються завдяки створенню нових образів і значень, які існують у вигляді метафор рівня пізнання – концептуальних метафор, в утворенні й інтерпретації яких беруть участь когнітивні процеси. Концепти мистецтва відповідно до класифікації А.В. Рудакової належать до абстрактних [9, с. 37], тобто таких, що належать до об'єктів свідомості, але на відміну від конкретних концептів, не мають єдино усталеного фізичного вираження, закріпленого за ними.

Вербалізація концептів мистецтва як одиниць культури може не мати повного вираження свого змісту в мові, залишаючи свій зміст у невербалізованій формі, що реалізується у творах живопису, архітектури та інших видів мистецтва. Вербалізуючись, концепти мистецтва набувають ментального осмислення і мовного вираження та фіксуються критиками й учасниками мистецтвознавчого дискурсу в усній і писемній мові в ТМГ. Вербалізованим іменем концепту *МИСТЕЦТВО* в англomовному мистецтвознавчому дискурсі є лексема *art*. Проте, мовне означення і вираження концепту не обмежується однією лексемою. Множинність інтерпретацій концептів мистецтва як когнітивних сутностей обумовлює існування великої кількості мовних засобів його вербалізації, серед яких Л. Ф. Компанцева виділяє такі: номінації, синонімічні мовні засоби, одиниці різних частин мови, стійкі номінації, фразеологічні одиниці, синтаксичні структури, паремії, афористика, суб'єктивні дефініції, публіцистичні і художні тексти [4, с. 75]. Поряд з іншими мовними засобами, які ілюструють, уточнюють та розвивають його зміст [3, с. 130], виступає мовна концептуальна метафора, яка є віддзеркаленням концептуальної метафори мови мистецтва та виконує важливу роль у утворенні мовної картини світу.

У сучасному мистецтві будь-який елемент може мати метафоричне значення, що розкриває зміст концепту *МИСТЕЦТВО* та утворює концептуальну метафору мови мистецтва, що, маючи невербальне вираження у вигляді творів мистецтва та їх елементів, може вербалізуватися в мовній концептуальній метафорі. До концептуальних метафор мови мистецтва можна віднести консервні банки Енді Уорхола, холодильник як метафоризований символ замороженого стану душі тощо. Будь-який символ, закладений автором у творі, може інтерпретуватися на власний розсуд реципієнта через призму його концептуальної картини світу.

Метафори мови мистецтва належать до метафор третього рівня – рівня пізнання й існують у вигляді когнітивних структур у свідомості учасників мистецтвознавчого дискурсу. Концепти в метафорі мови мистецтва становлять емоційно-експресивну потенцію, згорнуту змістово-ментальну одиницю, що може розгортатись залежно від когнітивних моделей та маніфестуватися, зважаючи на пізнавальні можливості інтерпретаторів. Концептуальна метафора мови мистецтва становить комплексне когнітивне утворення та може вбирати такі елементи, як емоційне, образне, тематичне або сюжетне навантаження. Розгортання концептуальної структури метафори мови мистецтва базується на механізмах асоціативності, де елементи творів у їх емоційному, тематичному, сюжетному, образному вираженні асоціюються в реципієнтів із наявними у свідомості елементами індивідуальних концептуальних і художніх картин світу, підпорядкованими суб'єктивній логіці інтерпретатора. Знакова сутність концептуальної метафори пов'язана

з позначуванням нею насамперед через асоціації. Проте, подібний зв'язок умовний і не є обов'язковим для виявлення всіма учасниками мистецтвознавчого дискурсу. Окрім відмінностей в інтерпретації кожним учасником мистецтвознавчого дискурсу, структура концептів мистецтва, синтезованих у метафорі мови мистецтва, визначається домінантними у кожному виді мистецтва художньо-естетичними, комунікативно-прагматичними пріоритетами.

Концептуальна метафора мови мистецтва, утворена завдяки процесам пізнання, може реалізуватися в текстах у вигляді мовних концептуальних метафор. Зміст концептуальної мовної метафори розгортається в текстових лінгвістичних метафорах. Концептуальна мовна метафора найкраще знаходить своє вираження в публіцистичних текстах мистецтвознавчої тематики, які є місцем функціонування художніх метафор. Таким чином, концепт у мистецтві має метафоричне вираження, яке схематично можна зобразити таким чином (Рис. 1, 2).

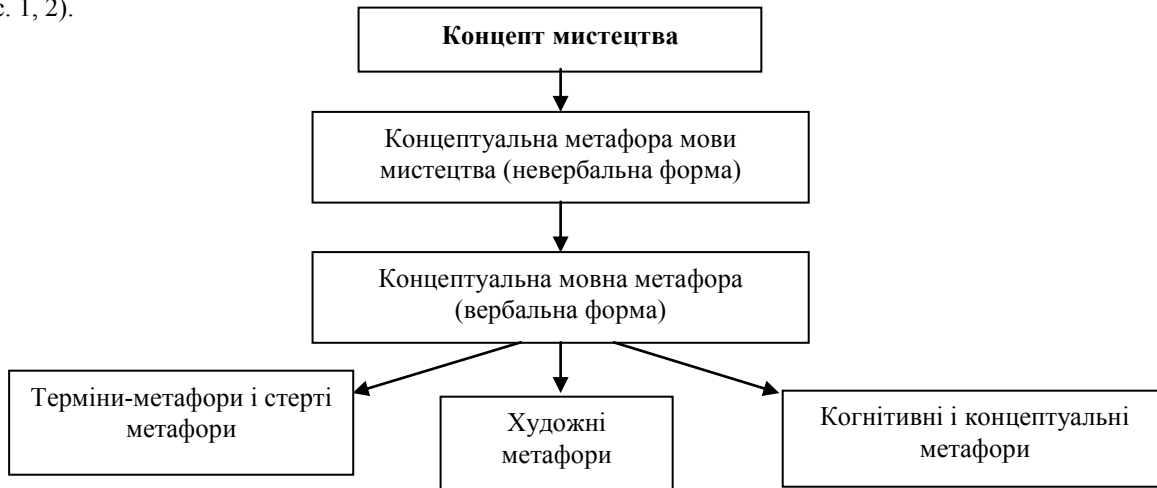

Рис. 1. Модель створення концептів у мистецтві

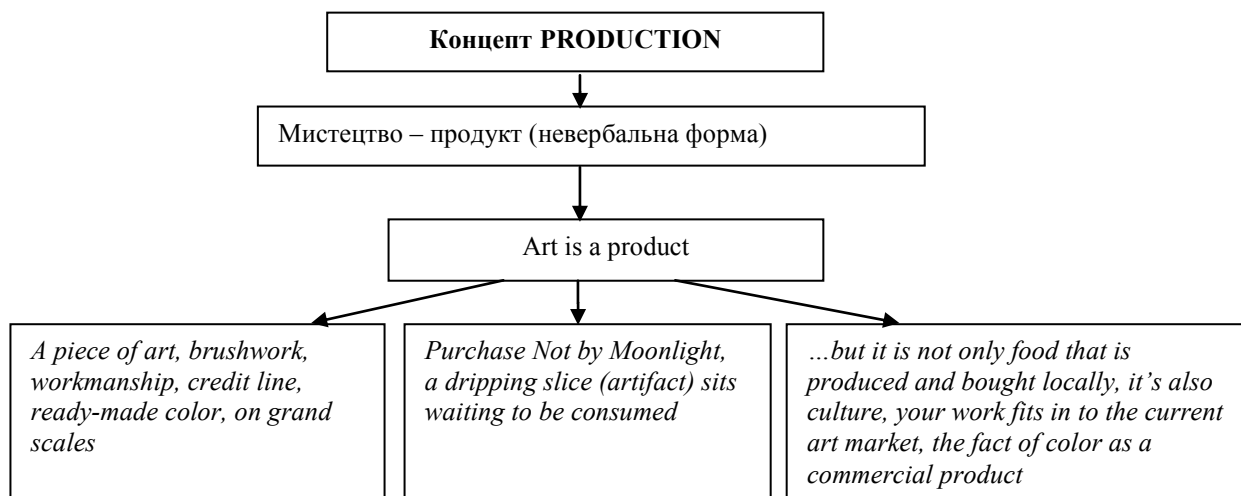

Рис. 2. Схема метафоричної реалізації концепту ПРОДУКТ/PRODUCTION

Результат утворення концепту *ПРОДУКТ/PRODUCTION* у сучасному мистецтві виражено через функціонування концептуальної метафори мови мистецтва та вербалізовано в мовній концептуальній метафорі *Art is a product* (Рис. 2.). Реалізація змісту мовної концептуальної метафори відбувається через мовні когнітивні метафори: *...but it is not only food that is produced and bought locally, it's also culture; ...artists who play the game and change their work to be fashionable; artists are not business people; your work fits in to the current art market; the fact of color as a commercial product*, художні метафори: *Purchase Not by Moonlight, a dripping slice (artifact) sits waiting to be consumed*, та терміни-метафори і стерті метафори: *a piece of art, brushwork, workmanship, credit line, ready-made color, on grand scales*. Таким чином, концептуальна метафора реалізується в метафорах трьох мовних рівнів: рівня пізнання, рівня семантики і синтаксису та рівня поверхневої мови.

Вираження концептуальної метафори мови мистецтва та концептуальної мовної метафори може збігатися за змістом, проте формою їх вираження в першому випадку є ментальна невербалізована структура, утворювана на основі асоціативного співвіднесення мистецьких артефактів із загальними

поняттями суспільства й культури, що реалізується через призму загальної концептуальної та художньої картини світу інтерпретатора артефакту, у той час як мовна концептуальна метафора – це ментально-когнітивне утворення, вербалізоване переважно в метафорах трьох мовних рівнів.

Найкраще концептуальна метафора *Art is a product* реалізується у творах сучасних напрямків мистецтва, серед яких: абстракціонізм, поп-арт, оп-арт, концептуалізм, перформанс, неоекспресіонізм тощо. Інтерпретовані реципієнтами, більшість творів сучасних напрямків мистецтва викликають асоціації, образи, сприяючи утворенню у свідомості метафоричних значень інтерпретованих ними об'єктів. Прикладами творів є такі:

1) поп-арт: *Andy Warhol "Campbell's Tomato Juice Box", Weine Thaibaud "Three Machines", Claes Oldenburg "Soft Bathtub"*.

2) концептуалізм: *Joseph Kosuth "One and three Chairs", Marcel Duchamp "Fountain", Robert Rauschenberg "Portrait of Iris Clert"*;

3) перформанс: *Stelarc "Parasite: Event for Invaded and Involuntary body", Cris Burden "Trans-fixed performance"*.

Сучасні артефакти абстрактних і ситуативних напрямків мистецтва використовують зміст, створюваний контекстом виставки та самим актом презентації артефакту для представлення того чи іншого об'єкту або дії, які поза контекстом не мають художнього значення, наприклад, матеріалом для роботи «Фонтан» Дюшана слугував пісуар. Інтерпретуючи цей твір, критики використовують метафори, які через максимальне наближення до когнітивно-ментальних структур інтерпретатора трансформують ідеї та зміст, закладені митцем у творі: *"Duchamp single handedly shaped the direction the art world would go and is the reason art is what it is today"*, або *"Duchamp's urinal is an engine creating nightmares"*.

Завдяки здатності до об'єктивації за допомогою одиниць різних мовних рівнів [8, с. 115] концепт у мистецтві реалізує свою дуалістичну сутність мовно-когнітивного та культурного утворення в метафорі мови мистецтва, що вербалізується в мовних метафорах широкого спектру, до яких належать терміни-метафори, стерті метафори, художні, когнітивні та концептуальні мовні метафори.

Метафора як і екфразис або його елемент завдяки своїй інтерсеміотичній сутності наділена здатністю до експлікації концептів мистецтва. Можна стверджувати, що концепти сучасного мистецтва можуть номінувати реалії, процеси, ціннісні орієнтири, об'єднані в певну понятійну систему та генерувати власні значення у вигляді метафор певного концептуального поля із наступною множинною кількістю інтерпретацій, реалізованих у мові у вигляді лінгвістичних метафор.

Література

1. Болдырев Н.Н. Концепт и значение слова. Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / под ред. И. А. Стернина. Воронеж, 2001. С. 25–36.
2. Васильева М.О. Метафорична реалізація концепту політика в сучасному англomовному політичному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. / Харків, 2008. 276 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс: монография. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
4. Компанцева Л.Ф. Концепт и концептуальный анализ: аналитична палітра. Наукові записки Луганського національного пед. ун-ту, 2005. Вип. 6. С. 68–99.
5. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем Теория метафоры : сборник / пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз.; общ ред. Н.Д. Арутюновой, М.А. Журиной. М. : Прогресс, 1990. С. 387–416.
6. Літературознавчий словник-довідник ; за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. 2-е вид., випр. і доп. Київ : видавничий центр «Академія», 2006. 752 с.
7. Лотман Ю.М. Натюрморт в перспективе семиотики. Статьи по семиотике культуры и искусства : Серия „Мир искусств“. Санкт-Петербург : Академический проект, 2002. С. 340–348.
8. Мизин Т.О. Вербалізація концепту WEATHER/ПОГОДА в англійській та українській мовних картинах світу / Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Житомир : ЖДУ, 2013. Вип. 68. С. 115–122.
9. Рудакова А.В. Когнитология и когнитивная лингвистика. Воронеж, 2002. 78 с.
10. Успенский Б.А. Семиотика искусства. Москва : Школа "Языки русской культуры", 1995. 360 с.

References

1. Boldyrev N.N. Kontsept y znachenye slova. Metodolohycheskye problemy kohnytyvnoi lnhvystyky : nauchnoe yzdanye / pod red. Y. A. Sternyna. Voronezh, 2001. S. 25–36.
2. Vasylieva M.O. Metaforychna realizatsiia kontseptu polityka v suchasnomu anhlomovnomu politychnomu dyskursi : dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. / Kharkiv, 2008. 276 s.
3. Karasyk V.Y. Yazykovoi kruh: lychnost, kontsepty, dyskurs: monohrafiya. Volhohrad: Peremena, 2002. 477 s.
4. Kompantseva L.F. Kontsept y kontseptualnyi analiz: analitychna palitra. Naukovi zapysky Luhanskoho natsionalnoho ped. un-tu, 2005. Vyp. 6. S. 68–99.
5. Lakoff Dzh., Dzhonson M. Metaforы, kotorymy my zhyvem Teoryia metaforы : sbornyk / per. s anhl., fr., nem., ysp., polsk. yaz.; obshch red. N.D. Arutiunovoi, M.A. Zhurynskoi. M. : Prohress, 1990. S. 387–416.
6. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk ; za red. R.T. Hromiaka, Yu.I. Kovaliva, V.I. Teremka. 2-e vyd., vypr. i dop. Kyiv : vydavnychiy tsentr «Akademiiia», 2006. 752 s.
7. Lotman Yu.M. Natiurmort v perspektyve semyotyky. Staty po semyotyke kulturny y yskusstva : Seryia „Myr yskusstv“. Sankt-Peterburh : Akademicheskyyi proekt, 2002. S. 340–348.
8. Myzyn T.O. Verbalizatsiia kontseptu WEATHER/POHODA v anhliskii ta ukrainskii movnykh kartynakh svitu / Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. Ivana Franka. Zhytomyr : ZhDU, 2013. Vyp. 68. S. 115–122.
9. Rudakova A.V. Kohnytolohyia y kohnytyvnaia lnhvystyka. Voronezh, 2002. 78 s.
10. Uspenskiy B.A. Semyotyka yskusstva. Moskva : Shkola "Iazyky russkoi kulturny", 1995. 360 s.